

ГЛАВА 5

МЕДИЧНИЙ КОМІКС ЯК ГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ

Оксана Гудошник

Графічна медицина (Graphic Medicine) — явище відносно молоде, актуалізоване розширенням практик медичних гуманітарних наук, які реалізують максимально широкий погляд на медицину та хвороби. Графічна медицина «перемальовує контури медичного дискурсу, визнаючи центральну роль голосу пацієнтів» (Murali & Venkatesan, 2021, p. 2) і визначається як міждисциплінарний підхід для розповіді особистісних історій про хвороби та здоров'я з використанням коміксів. За словами авторів «Маніфесту графічної медицини» (2015) (рис.1), це «рух за зміни, який кидає виклик панівним методам у галузі охорони здоров'я, пропонуючи ширший погляд на медицину, хвороби, інвалідність та турботу» (Czerweic et. al, p.2).

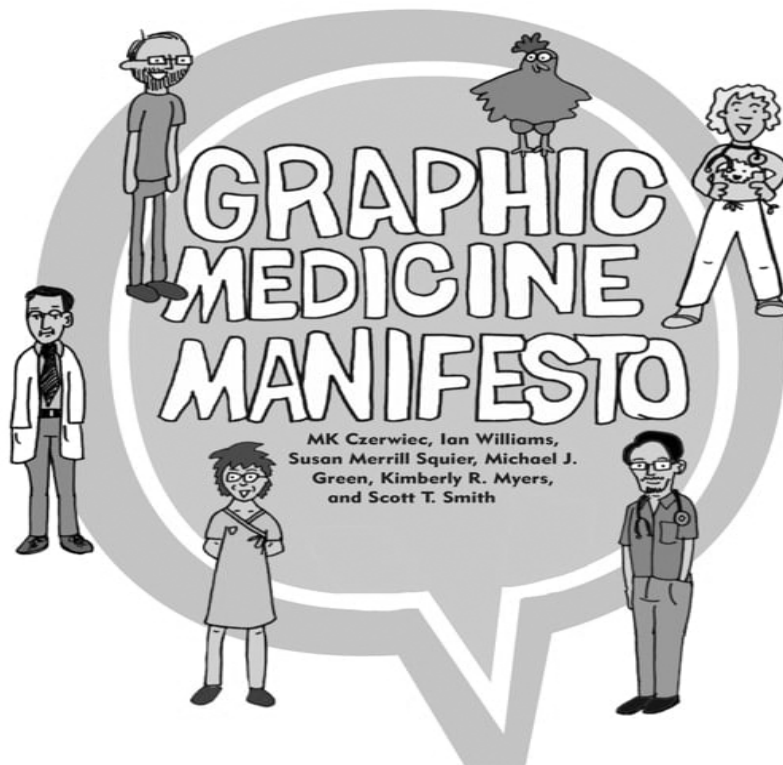

Рисунок 1. The Graphic Medicine Manifesto, травень 2015 р.
Джерело: <https://www.graphicmedicine.org/book-series/graphic-medicine-manifesto/>

О. Гудошник
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна
ovgudoshnik@gmail.com

© Гудошник О., 2022

Рисунок 2. Сайт *graphicmedicine.org*. Знімок з екрану

Першим термін «graphic medicine» запропонував у 2007 р. Ян Вільямс, британський лікар та коміксист, автор спеціалізованого ресурсу *graphicmedicine.org*. На сайті графічна медицина визначається як галузь, яка досліджує та підтримує взаємодію між середовищем коміксів та дискурсом охорони здоров'я. Але це ще й «спільнота науковців, медиків, авторів, художників та шанувальників коміксів». Таке сучасне розуміння графічної медицини одночасно як галузі, практики і спільноти пов'язане з історією становлення напряму. Масове створення та поширення медичних коміксів через соціальні мережі з подальшим укрупненням базових інтернет-ресурсів розширили географію графічної медицини, сформували активну і представницьку аудиторію поціновувачів, фоловерів, ілюстраторів та коміксистів. У 2009 р. Майкл Грін в університеті Пенсильванії відкрив курс «Графічний сторітелінг та медичний наратив», розпочавши академічний напрям освітніх практик та наукових досліджень (Green & Myers, 2010). Графічна медицина стала повноправним курсом в університетах США, Британії, Канади, частиною спецкурсів з біоетики та наративної медицини. Від сотні ентузіастів першої конференції «Комікс та медицина» у Лондоні в 2010 р. спільнота поціновувачів напряму збільшилася багаторазово. Як неприбуткова організація зареєстровано Міжнародний колектив графічної медицини (The Graphic Medicine International Collective, 2019), щорічні конференції об'єднують спеціалістів з багатьох країн світу, на дистанційній конференції *UnConvention Graphic Medicine* у серпні 2021 р. було проведено 10 окремих сесій з дискусіями та демонстраціями відео. Авторський сайт Яна Вільямса (див. рис. 2) перетворився на потужний ресурс як для аматорів-початківців, так і для науковців, створено іспанський та японський його підрозділи, групи у соціальних мережах. На сторінку в фейсбуці підписано понад 6 тис. фоловерів з 45 країн світу.

Разом з тим графічна медицина — один з небагатьох напрямів у коміксології, який зберіг високий рівень персоналізації. «Батьки-засновники» (Я. Вільямс, М. Сервік (MK Czerwicz), М. Грін, С. Сквасер, К. Маєрс, С. Сміт) залишаються активними медійними персонами, створюють комікси, редагують журнали та колонки, ведуть свої блоги, викладають графічну медицину, організують щорічні конференції, підтримують зв'язки в межах онлайн-спільноти, активно розвивають міжнародні проекти. Потужною стала їхня співпраця з науковим академічним простором. До Міжнародного колективу графічної медицини входять професори, викладачі, дослідники патографічних наративів та міждисциплінарних дискурсів: професор Сьюзен Сквасер представляє Вільний університет у Берліні та Університет штату Пенсильванія, професор Майкл Грін та доцент Кімберлі Маєрс працюють в Медичному коледжі штату Пенсильванія, аспірантка Шеллі Уолл викладає курс медичних коміксів в Університеті Торонто, географ Ебру Устандаг є членом Канадської асоціації гуманітарних наук у галузі охорони здоров'я, Метью Ноу, знаний фахівець бібліотечної справи, працює викладачем в Університеті Кентуккі, є автором численних бібліотечних колекцій та бібліографій, включаючи анотовану бібліографію з графічної медицини.

Медичні гуманітарні науки & Наративна медицина & Графічна медицина

Назви дисциплін, винесені у заголовок, сьогодні одночасно представлені у просторі сучасної медичної освіти. Їх поширення зумовлене активним залученням *Medical Humanities* — адаптованих до підготовки лікарів гуманітарних галузей знань (філософія, література, театр, кіно, мистецтво коміксу та ін.). Як навчальна дисципліна курс «Медичні гуманітарні науки» поширений у Британії. У 2002 р. в Центрі медичних гуманітарних наук при Університетському коледжі Лондона (The Centre for Medical Humanities, Royal Free and University College Medical School, London, 1998) було

створено Асоціацію медичних гуманітарних наук, до якої долучилися відомі університети країни. Навчальний модуль з *Medical Humanities* став обов'язковим у програмах підготовки лікарів, а в 2008 р. Пол Кроуфорд захистив дисертацію в Нотінгемському університеті і першим у світі отримав звання професора медичних гуманітарних наук. Ще далі просунулися навчальні заклади США, де готують бакалаврів та магістрів гуманітарних наук, навіть представлена спеціальність арттерапія (напр., Asbury University, Wilmore, USA). *Health Humanities* викладається у 23 вишах різного рівня, статусу та престижності: від Єльського, Колумбійського та Гарвардського університетів до медичного коледжу Вісконсину; PhD-програма започаткована в Техаському університеті (Institute for Bioethics & Health Humanities). Медичні заклади країн Євросоюзу, Японії, Канади активно долучилися до поширення гуманітарних практик, а отже немедичний дискурс у сучасному навчальному та практичному просторі наук про здоров'я та медичної комунікації доволі потужний. Цілком логічно, що новітній напрям графічної медицини органічно вписався у глобальний пошук нових форм інтерсуб'єктивності та діалогу, активно створюючи додаткову парадигму до традиційно монологічного дискурсу науки.

Одним з наслідків такого злиття гуманітарного знання з біопсихосоціальною медициною та комплексною допомогою став напрям нарративної медицини (narrative-based medicine, NBM), який розглядався як допоміжний до медицини доказової (evidence-based medicine, EBM). Виклики нового часу змусили лікарів оновлювати арсенал навичок взаємодії з пацієнтом. Наративна медицина керувалася відомим гаслом «нічого про нас без нас» (англ. — nothing about us, without us) та спиралася на новий підхід у розумінні хвороби — через розказану хворим власну історію.

Інтегрування суб'єктивного нарративу до традиційних і звичних діагностичних та терапевтичних протоколів, на думку засновниці напрямку Ріти Харон (Charon, 2006), розширює контекст хвороби, уточнює її причинно-наслідкові зв'язки, знімає відчуття страху, самозвинувачення та сорому. Активне слухання сприяє налагодженню контактів між лікарем та хворим, створює спільну історію порозуміння, а для паліативних хворих взагалі залишається єдиною терапією та втіхою і розрадою перед смертю.

Головним завданням підходу є вибудовування спільного і персоналізованого шляху надання допомоги на основі комунікаційної компетентності — чи не єдиний більш-менш узгоджений аспект, прийнятий у 2014 р. на конференції з уведення нарративної медицини у клінічну практику. Зазначені комунікаційні навички стали метою освітніх програм (Greenhalgh & Hurwitz, 1999). Наприклад, Колумбійський університет пропонує магістерську програму нарративної медицини, спрямовану на медичних працівників та слухачів (Narrative medicine, 2021). Багато в чому цей нарративний медичний дискурс збігається з завданнями усної історії — визнання унікальності кожного окремого досвіду, через емоційну залученість та емпатію отримання нового знання. Дотичним виступає й жанр бесіди, співзвучний з глибинними усноісторичними інтерв'ю. Разом з тим залишається відкритим питання наукової верифікації та ефективності нарративної медицини в клінічній практиці. У 2016 р. група авторів оцінили результативність *NBM* на основі опублікованих досліджень за відповідними тегами. Було відзначено певну терапевтичну користь *NBM* у повсякденній медичній роботі, у розв'язанні психологічних проблем, для збагачення загальної клінічної інформації та при паліативній допомозі. Дискусійними виявилися кордони напрямку (це втручання чи збір інформації? історія пацієнта? історія лікаря? історія хвороби?) та узгодження протоколу лікування для втілення у постійну практику.

Наративна медицина віднайшла й зробила своїм інструментом важливий ефект саморефлексії та інклюзії. Створюючи історію своєї хвороби, пацієнт не тільки відтворює (переживає, об'єктивує через «Іншого») власний досвід, — ці наративи виступають своєрідними терапевтичними «ліками», комунікаційним каналом та емпатичним поштовхом. Виявилось, що форма такої нарації багатоваріантна — від традиційного інтерв'ю до віршів, фотографій і коміксів. На основі коміксів і виникла графічна медицина.

При цьому графічні патографії (так назвали комікси про хвороби) зазвичай використовували коміксову техніку як форму подання матеріалу. Образність, одночасна цілісність та окремішність панелей, активне долучення читача, можливості серіальної композиції або, навпаки, стрипового згорнутого сюжету, нескінченна варіативність та відкритість до міжжанрових форм зробили медичний комікс простором новітніх лікарських практик, навчання, просвіти та поширення базових знань у маси. Останній фактор актуалізувався за часів пандемії і сприяв виникненню величезного графічного нарративу «ковідних» історій (враховуючи вебкомікси) та потужного інтересу до

міждисциплінарної природи медичних коміксів з боку науковців різних галузей — лікарів, освітян, психологів, психіатрів, соціологів, культурологів, дослідників коміксів і графічних романів. Показовим є створення корпусу наукових публікацій у відомих медичних журналах (*The Lancet, Annals of Internal Medicine, Academic Medicine, Journal of Ethics, Journal of the American Medical Association*) і поява видань, що спеціалізуються на новій тематиці (*Journal of Medical Humanities, Journal of Visual Communication in Medicine, Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*).

Окремими питаннями стали рівень професійності авторів медичних графічних наративів та цільова аудиторія створених коміксів. Підсумовуючи 12-річний розвиток графічної медицини у журналах міждисциплінарних досліджень *Configurations*, співзасновниця та ведуча подкастів на *graphicmedicine.org*, медсестра й авторка коміксів М. Сервік чітко відмежувала патографії та освітні комікси за принципами професійності та різниці у творчих мотиваціях. Але і ті, й інші підходять до визначення графічної медицини як парасолькового явища, в якому кордони розмиті. До нього можна віднести навіть однопанельні зображення, відкритість визначення дозволяє залучати до напряму доволі різнорідні тематичні види: кліматичні, екологічні, політичні комікси, якщо вони впливають на здоров'я. Додамо, що коміксові взаємодії в просторі міждисциплінарності завжди породжують парасольковість визначень: стосується це і коміксової журналістики, і документального коміксу (Гудошник, 2020; Гудошник, 2020а), і, як виявляється, коміксу медичного.

Ще одна риса об'єднує ці міжжанрові форми: в них художня складова зазвичай вторинна, а професійність не є умовою творчості. Аматорство, «дитяча» стилістика графіки, породжені безпосередністю авторського самовиразу та емоцій, дисонують з узвичаєним сприйняттям коміксу як справи професійної, колективної, з потужними бюджетами та блокбастерними продовженнями. Питання не в тому, хто з них кращий, а в цінності співіснування різних. Цьому сприяє феноменальна універсальність коміксу, принципова відкритість його кордонів, легке пристосування до різної проблематики та будь-яких тем. В інтерв'ю М. Сервік сказала: «Ми всі привносимо щось цінне... усе гідне обговорення... Малювання — це спосіб пізнавати і відтворювати себе, ми краще пізнаємо себе — наші історії, наші тіла, наші спогади. Ми робимо їх такими ж реальними, наскільки хочемо» (Kasthuri & Peter, 2021, p. 102–105).

У визначенні функціональних особливостей медичних коміксів ми долучаємося до досвіду кафедри прикладного мистецтва у сфері охорони здоров'я (Department of Art as Applied to Medicine) при університеті Джона Хопкінса (Балтімор, Мериленд, США). Медичні комікси дозволяють:

- дестигматизувати хворобу, психологічно адаптувати перехід самоусвідомлення донедавна здорової людини до стану пацієнта;
- візуалізувати досвід боротьби з хворобою (з точки зору хворого, медсестри, лікаря, доглядальника, рідних);
- значно розширити інструменти медичної освіти;
- у найефективніший спосіб зрозуміло подати найскладнішу інформацію, що особливо важливо у стресових ситуаціях та у часи пандемій;
- долучити нових членів до спільноти та об'єднань, мова коміксу — універсальна та зрозуміла, а отже виступає базовим адаптером комунікації як такої.

Здебільшого вказані функції — результат зміни освітньої, медичної в тому числі, парадигми, що пов'язано з викликами сучасності. Разом з тим, генеза медичного коміксу засвідчує наявність перелічених функцій навіть у синкретичних первісних проформах. Історія його виникнення та становлення, наприклад, в США, спирається на традиції «реальних графічних історій», де документалізм та просвітницькі завдання зумовили популярність та довготривалість коміксових серій.

Історія медичного коміксу

Героїчний наратив. Золотий час коміксу. Поширення медичних історій в американській популярній культурі збігається з Золотою епоєю коміксів та інтересом до його документалізованих видів. Серії «True Comics», «Real Heroes», «Real Life Comics» мали свою армію прихильників та наклади у сотні тисяч примірників на місяць, конкуруючи з аудиторією Супергероя та Бетмена (Hansen, 2004). Презентуючи медичну тематику як знану та поширену у масовій культурі США 1940–50-х років, дослідник Б. Хансен наводить численні приклади відтворення біографій лікарів та медсестер, наприклад, у кіномистецтві Голлівуду: фільм про відомого хіміка та мікробіолога Луї Пастера («The Story of Louis Pasteur», 1936), про популярну і відому в усьому світі британську сестру милосердя Флоренс Найтінгейл («The White Angel», 1936), на честь дня народження якої 12 травня святкується Міжнародний день медичної сестри. Радіопрोगрами присвячувалися науковим

відкриттям та університетським дослідженням у галузі медицини («Devils, Drugs, and Doctors», 1930; «The Human Adventure», 1940-і рр.), для шкіл була випущена серія брошур «Герої здоров'я» про відомих першовідкривачів вакцин: Роберта Коха, борця з малярією Уолтера Ріда, дослідника туберкульозу Едварда Лівінгстона Трюдо. Отже, візуальна риторика коміксу органічно вписувалася в аудиторні звички та традиції масової культури довоєнних США, а бажання зацікавити та розширити аудиторію робили ці біографічні та науково-популярні серії яскравими, наукові відкриття описувалися як героїчні вчинки, лікарі і медсестри ставали справжніми рятівниками та взірцями для наслідування.

У серії «True Comics» (тираж 300 тис. примірників) були представлені історії Роберта Коха, майора Уолтера Ріда, доктора Джессі Уільяма Лазіра, дослідника жовтої напасниці, який загинув під час наукових експериментів. У травні 1948 р. Натан Шехнер в історії «Цілитель людей — правдива історія великого вченого» для «Real Life Comics» (див. рис. 3) виклав приголомшливу біографію одесита Володимира Хавкіна (Schachner, 1948). Видатний вчений працював у лабораторії Іллі Мечникова в Одесі. Не знайшовши підтримки в царській Росії, змушений був виїхати, і слава його світових відкриттів протихолерної вакцини, вакцини проти бубонної чуми пов'язана вже з історіями медицини Франції, Британії, Індії. Посмертне визнання медичних досягнень В. Хавкіна було закріплене у назвах наукових установ (Інститут Хавкіна, Мумбаї, Індія) та вулиць (Одеса, Бердянськ), пам'ятному фонді заохочення молодих науковців (Комітет пам'яті Володимира Хавкіна, Ізраїль).

Світове визнання талановитого медика представлене в життєвій історії Н. Шехнера як результат невпинної праці і протистояння політичній та націоналістичній недалекоглядності. Цю розповідь можна скоріше назвати звичайним нарисом, суміжні жанри — комікс та ілюстровані історії — у воєнні роки легко межували у серіях. Складні перипетії життєвих поневірянь В. Хавкіна ускладнювалися не дуже зрозумілими для американського пересічного читача коміксів політичними реаліями, а тому міксувалися скороченим текстом оповіді. Трьохсторінкова розповідь про відкриття відомого лікаря з Одеси містить три малюнки, матеріал зручно розподілений на 6 невеличких фрагментів без заглиблення у причини життєвих негараздів героя. Попри одновимірне завдання оповіді — представити відомого лікаря у реальних обставинах — читач легко асоціює новий персонаж із вже знайомими лікарями-героями.

Рисунок 3. Обкладинка випуску «Real Life Comics» № 44 і сторінка коміксу «N. Schachner Healer of Men — a True Story of a Great Scientist». Джерело: <https://comicbookplus.com/?dclid=23361>

Медицина як простір світових триумфів наукової думки, безстрашного дослідження й лікування найзагрозливіших хвороб людства стилістично вписувалася у трагічну велич історичного часу світової війни та повоєнної відбудови, відчуття міжнародної єдності. Показовим є глобальний контекст цих наративів — героями стають голландець Крістіан Ейкман, італієць Джованні Батиста Грассі, британець Рональд Росс, чудо-жінки канадка Жанна Манс і британка Флоренс Найтінгейл.

Комікс, універсальний за природою свого візуального знаку, за семіотикою оповіді, став транснаціональним форматом, надаючи медичному наративу такої важливої життєвості та цікавості. Не можна не погодитися з автором дослідження першоджерел графічної медицини Бертом Хансеном, що «історія медицини, чи то випадково, чи навмисно, виховувала розуміння медицини» — від дитячих історій про лікарів-супергероїв до повсякденної практики поваги і інтересу. Можливо цим пояснюються американське національне захоплення медичними винаходами (вакциною проти поліомієліту, наприклад) та їхніми першовідкривачами у 1940–50-ті рр. Як один із результатів — збільшення кількості медичних фондів, що спиралися на добровільні внески і фінансували потужні медичні дослідження. Культурне середовище, а мас-медійна та популярна культура були її невіддільною частиною, впливали на культуру соціальну. «Вони поділилися розумінням того, що медична професія є надійною як для гуманної служби, так і для наукових досягнень. У коміксах, як і в загальній культурі, це був Золотий вік медицини» (Hansen, 2004, p. 191).

Патографічні наративи. Інший напрям графічної медицини у спробі представлення табуованих та маргіналізованих тем веде свою історію від андеграундного коміксу. Реалістичність диктувала народження нових автобіографічних коміксових форм, де суб'єктивний досвід визначав сюжеттику, а відразливість породжених хворою уявою чи хворобою химерних образів не відлякувала. Історію цього виду медичного коміксу пов'язують з класичною графічною автобіографією Джастіна Гріна «Бінкі Браун зустрічає Діву Марію» («Binky Brown meets the Holy Virgin Mary», 1972), в якій відтворено історію хвороби (компульсивний невроз) з різними ускладненнями та нав'язливими станами (див. рис. 4). Арт Шпігельман, єдиний коміксист-лауреат Пулітцерівської премії за комікс «Mouse», у вступі до видання 1996 р. написав про вплив Гріна на покоління автобіографічних карикатуристів: «Я охоче зізнаюся, що без його роботи не було б Мауса» (цит. за Reid, 2009).

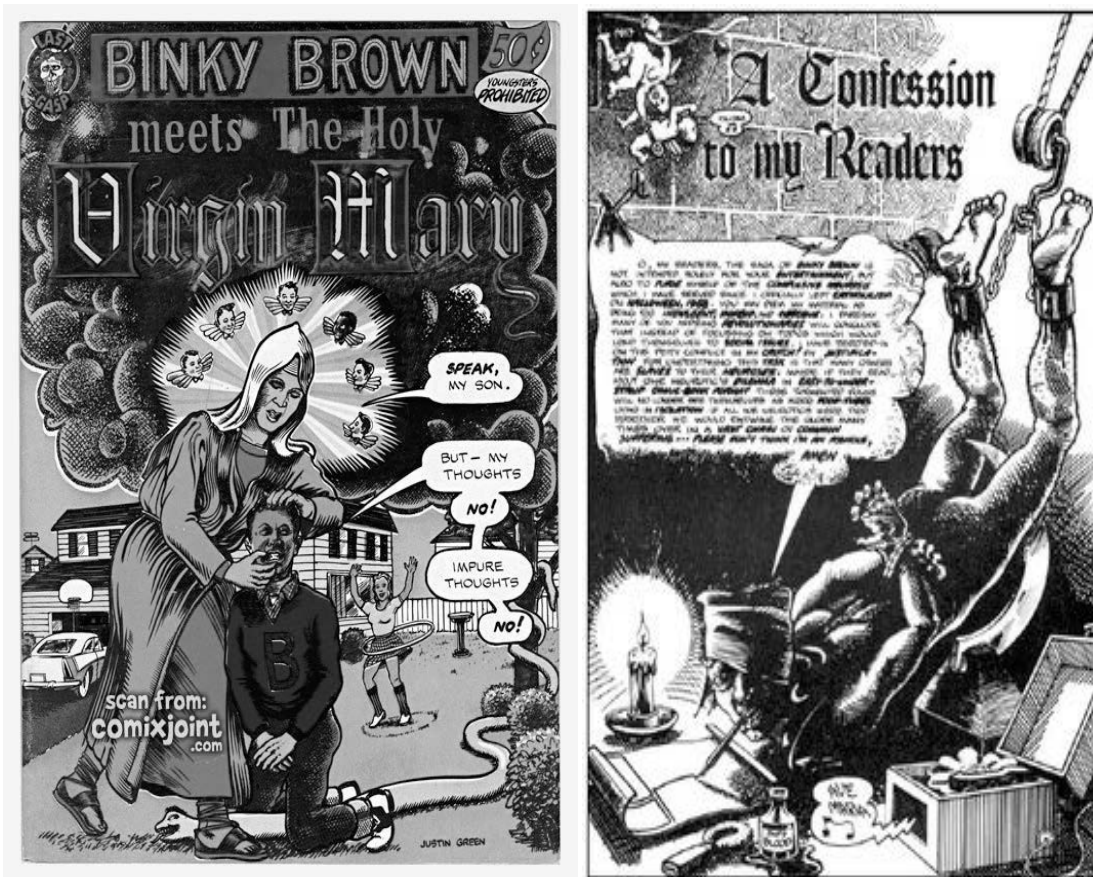

Рисунок 4. Обкладинка та сторінка коміксу Д.Гріна «Binky Brown meets the Holy Virgin Mary». Джерело: <https://comixjoint.com/binkybrownvirginmary-1st.html>

Звідси починає свій розвиток потужний жанр «патографій», назву якому запропонували М. Грін та К. Маєрс (Green & Myers, 2010). Одним з перших андеграундних коміксів цього різновиду дослідники вважають роботу Аліни Комінські-Краб «Голді: Невротична жінка» («Goldie: A Neurotic Woman», 1972), що з'явився у першому випуску «Wimmen's Comix», створеному жінками у період 1972–1992 рр. (див. рис. 5). Ці перші жіночі графічні наративи були продемонстровані в межах програми «Ladies First: A Century of Women's Innovations in Comics and Cartoon Art» у науковій бібліотеці та музеї *Billy Ireland Cartoon Library & Museum* (Columbus, Ohio).

За останнє десятиліття популярність графічних патографій стала настільки різючою, що дослідники заговорили про жанровий бум та формування певних наслідкових ефектів такого поширення (Wegner, 2020). За даними на 2020 р., в англomовному просторі створено понад 150 графічних романів і вебкоміксів. Виникли проекти, дотичні до медичного дискурсу дуже умовно. Наприклад, міжнародний дослідницький проект *PathoGraphics* при Вільному університеті Берліна, що фінансується Фондом Ейнштейна, зосередився на публіцистичній розповіді про хворобу перш за все у літературі. При цьому автори проекту логічно розуміють під *graphie* не тільки «я малюю», але і «я пишу». Йдеться про текстову патографію та літературний життєпис (Squier & Krüger-Fürhoff, 2020). Показовою стала міжнародна збірка «Портрет художника як патографа: про написання хвороб та хвороби в письменництві» («The portrait of an artist as a Pathographer: On writing illnesses and illnesses in writing»), в якій презентовано літературну патографію, дослідження поетики та етики хвороби, що «допомагають зрозуміти й вловити метамову хвороби, водночас представляючи традицію “писати біль”» (Sarkar & Basu, 2021).

Популярність графічних патографій пов'язують з поширенням біографічного й документального в сучасному коміксовому дискурсі, а це, своєю чергою, наслідки презентизму та апологетики індивідуалізму (Гудошник, 2021). Крім того, звертається увага на залежність сучасної медицини від візуальних форм (англ. — *ocularcentrism*), як наслідок — очікування та надія на емоційну й емпатичну відповідь, а поширена практика злиття вербального та візуального стає трендом сучасної культури взагалі й освітніх програм зокрема.

Отже, залучаючи мультимодальну природу коміксу, автори відтворюють свій досвід (афективно переживають хворобу) і генерують комунікаційну відповідь (Wegner, 2020, р. 64). Коміксові образи чіпляють нас емоційно — головне гасло напрому. Серед очевидних проблем та неоднозначних ефектів графічних медичних наративів називають такі:

Рисунок 5. Ліворуч: обкладинка коміксу «Wimmen's Comix». Джерело: <https://jwa.org/media/aline-kominsky-crumb-neurotic-woman>. Праворуч: сторінка з коміксу «Goldie: A Neurotic Woman». «Ми одружилися й ізолювалися в маленькому містечку». Джерело: <https://library.osu.edu/site/40stories/2020/01/26/a-life-exposed/Gjzcy..xb>

- привернення уваги до хвороби, «смакування» деталей», вуаєризм, ugly-ефект;
- акцентуація тілесного;
- патологічний дискурс як виключний та травматично маркований;
- травма подовжується емоційним залученням до неї нової аудиторії, а це прямий шлях до стигматизації та стереотипного сприйняття хворого, що категорично суперечить початковій меті коміксу;
- фінансова складова (вдалий комікс — річ недешева у створенні, виданні та промоції);
- дослідниця Меган Болер навіть вводить термін «ризик співчуття» (Boyer, 1997) як пасивне споглядання, а не активна дія співчуття (Sinervo & Freedman, 2021). Оцінюючи співпереживання як важливу категорію, дослідниця звертає увагу на необхідність відповідальності, а не жалості; остання не вимагає ідентифікації і є афективною за природою.

Більшість цих проблем знімається засобами типізації, перш за все художньо-стильовими (мається на увазі символізація, антропологізація, використання «мультяшної» стилістики), а отже людина без інвалідності залишається у просторі емпатичного катарсису, не втрачаючи свого розуміння здорового тіла. Ми можемо говорити про генерування нового знання не тільки для хворого, але й для здорової людини. Таке осучаснене розуміння медичного коміксу стало можливістю особистісного розвитку й умовою професійного зростання.

Намагаючись типологізувати варіанти коміксового зображення хвороби з точки зору пацієнта, а власне, це і є визначенням патографії, ми зіткнулися з проблемою синтетичності новоутвореного жанру. Так само як документальний, журналістський, героїчний, комікс медичний завжди виходить за межі особистісної картини світу, презентує соціальну дійсність, світ навколо, інших людей у комунікації з героєм. Семантичне прирощення сенсів, додаткових емоцій, ускладненість сприйняття виступають універсальною ознакою коміксів.

Дискурс патографії останнім часом стрімко розширився: на вже неодноразово згаданому сайті <https://www.graphicmedicine.org/> 156 лише графічних романів за нашою тематикою, кожний з них може стати окремим напрямком в патографії. Навіть оглядово оцінити масштаби явища занадто складно і, як на нашу думку, не потрібно. Причина в рухомих і мінливих кордонах нескінченної варіативності міжжанрових дифузій, породжених самою природою коміксу. Ми визначили лише найпоказовіші з них.

Ракові захворювання та паліативна допомога. До знакових текстів цього складного напрямку відносяться біографічні романи: Харві Пекара та Джойса Брабнера «Наш раковий рік» (1994); Брайана Файса «Рак мами» (2006); Маріси Марчетто «Рак Віксен»: правдива історія» (див. рис. 6). Аналізуючи ці комікси, дослідники акцентують увагу на явищі «медикалізації тілесних відчуттів» (англ. — the medicalization of the individual's sense of body), на контекстності переживання хвороби і

Рисунок 6. Зліва направо: обкладинки коміксів. Н. Pekar, J. Brabner «Our Cancer Year», В. Fies «Mom's Cancer», М. А. Marchetto «Cancer Vixen». Джерело: з сайту <https://www.graphicmedicine.org/>

на ролі коміксу у терапевтичній антистресовій роботі та психосоціальної адаптації. Використання коміксів рекомендується як частина плану лікування та необхідної підтримки пацієнтів (McMullin et al., 2021). Виняткова корисність коміксів засвідчується в освітніх та інформаційних цілях, у напрямку дитячої онкології, задля обміну досвідом між пацієнтами.

Один з найвпливовіших медичних журналів *The Lancet*, оцінюючи можливості графічної медицини «надати голос» онкохворим через особистісні історії та досвід, в огляді конференції з графічної медицини 2014 р. констатував: «Комікси є абстрактними, забезпечують багатовимірність перспективи, в якій читач може побачити непрявлені в розмові думки оповідача, і переносить у світ, що менше лякає, ніж комплексна інформація про здоров'я з навколишнього середовища» (Towey, 2014).

Серед представлених на конференції прикладів громадської та просвітницької діяльності авторів медичних коміксів виокремимо Брайана Файса, автора роману про історію онкохворої матері. Він навів факти зворотної комунікації з медиками, медсестрами, вказуючи на результативність свого досвіду презентації роману для лікарів і пацієнтів. За його словами, «поєднання зображень з текстом створює середовище більше, ніж сума його частин» (Towey, 2014).

Новітній жанр гінографії (*англ.* — gynographics) візуалізує цілий комплекс питань жіночої репродуктивності: безпліддя, викидень, аборт і післяпологова депресія (Ф. Поттс «Гарні яйця», 2010; Е. Шеперд «Значна втрата: історія мого викидня», 2014; П. Найт «Факти життя», 2017) (див. рис. 7, 8).

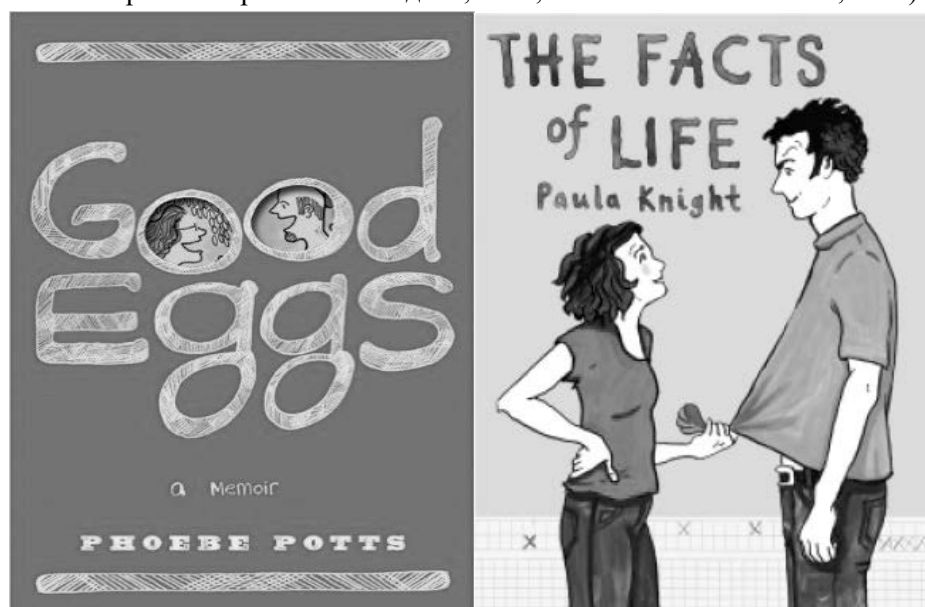

Рисунок 7. Зліва направо: обкладинки коміксів Р. Potts «Good eggs», Р. Knight «The facts of life». Джерело: з сайту <https://www.graphicmedicine.org/>

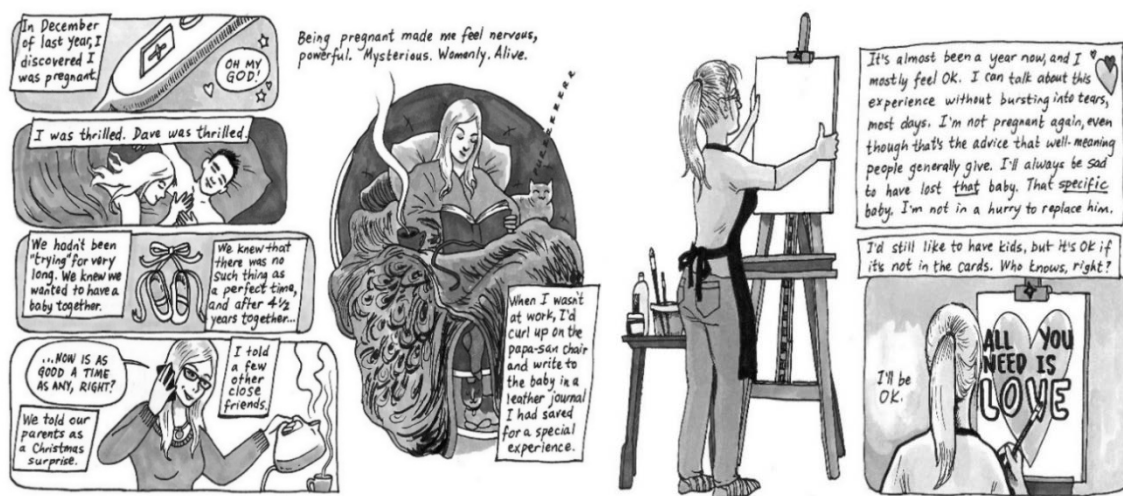

Рисунок 8. Сторінка коміксу Е. Shepherd «A Significant Loss: The Story of My Miscarriage». Джерело: <https://humanparts.medium.com/a-significant-loss-fe02933815ff>

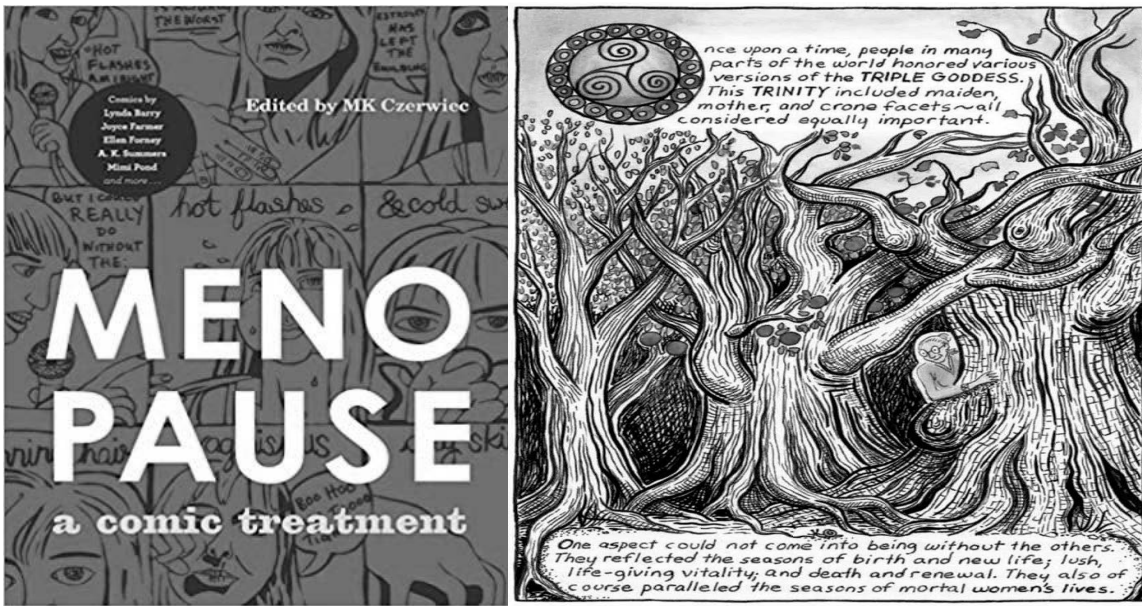

Рисунок 9. Обкладинка і сторінка коміксу «Menopause: A Comic Treatment». Джерело: <https://www.graphicmedicine.org/>

У 2020 р. за редакцією М. Сірвік вийшла дев'ятнадцята книга у серії Графічна медицина «Менопауза: комікс лікування» (Menopause. A Comic Treatment) (див. рис. 9). Газета *The New York Times* визнала збірку найкращою серед графічних романів 2020 р. Вона включає різностильові комікси з історіями власного досвіду проходження менопаузи, медичними описами операційного втручання, метафорами карнавалу, коли «одночасно приходять припливи... і холодний піт... порідіння волосся... суха шкіра... туманна пам'ять... поганий сон» (М. Понд «Коли карнавал менопаузи приходять до міста»).

Серед причин поширення графічних наративів хвороби дослідники називають мемуарний бум в цілому та сплеск інтересу до автобіографізму, коміксового зокрема. Їхня результативність, попри тільки-но розпочатий процес становлення методології виміру, вже не заперечується: провідний *Journal of the American Medical Association* друкує щорічний перелік найкращих коміксів напряму. Визнається, що медичний комікс поставив більш ускладнене питання нашого примирення з неминучістю хвороби/інвалідності, досвід якої виходить далеко за межі окремої людської долі. Цей поглиблений соціальний вимір налаштовує на сприйняття графічної медицини і як професійної практики, і як певного способу пізнання нас самих: як пацієнтів, лікарів, спочувливих та тих, хто доглядає хворих чи навчає.

Просвітницький наратив. Ще один дуже потужний наратив у графічній медицині ми б визначили як просвітницький, унаочнений різноманіттям форм та платформ представлення — від газетярських колонок до авторських блогів, сайтів, тематичноспрямованих ресурсів. Так, знаний коміксист і автор «Маніфесту графічної медицини» Ян Вільямс майже 2 роки працював над щотижневим коміксом «Sick Notes» для *The Guardian* (див. рис. 10). Невеликі за обсягом (4–5 кадрів) стрипи присвячувалися одному факту чи проблемі: деформація ДНК від паління, проблеми ожиріння та алкоголічної залежності, надмірне використання мобільного зв'язку та ін. Поступово від життєвих замальовок стрипи усе більше зосереджували увагу на соціальних викликах та політичних питаннях, дотичних до медичної сфери. Недоліки британської системи охорони здоров'я, переповненість лікарень, підліткова вагітність, вплив Брекзиту на Національну службу охорони здоров'я, дефіцит фінансування, страйки молодих лікарів — газетярські комікси завжди йшли поруч з інформаційною чергою денною.

У цьому напрямі сьогодні виокремився ще один кластер науково-практичних досліджень — докази результативного використання коміксів для навчання пацієнтів в межах освітніх програм, при наданні медичної інформації на державному рівні, особливо в роз'яснювальних компаніях часів пандемії. Численні приклади таких коміксових мотиваторів наводять новозеландські дослідники Селейн та Нетмі Кернс (Kearns, Kearns, 2020). До речі, вони одними з перших на основі

Рисунок 10. "Sick Notes". *The Guardian* (21 December 2016; 11 October 2016).

Джерело: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/series/sick-notes>

національного незалежного опитування під час карантину (майже 19 тис. анкет за 6 днів) спробували проаналізувати поведінкові зміни й можливі стратегії взаємодії з громадськістю. Виявилось, що комікс успішно долав так звану «втомленість від опитувань», змушував давати більш вдумливі відповіді і збільшив результативність завершених відповідей у порівнянні зі стандартним підходом (Kearns et al., 2020). До того ж Селейн Кернс, засновник сайту *artibiotics.com*, запропонував портфолію з коміксів для підготовки медичних працівників, візуальні дослідження патогенезу та патологій, цикли для ілюстрацій соціальних освітніх компаній на кшталт «Як поводитися під час великої крововтрата».

Свідомо з нашої типології ми вилучили види медичних коміксів, які використовують у наочній агітації для навчання або освіти та профілактики хвороб. Інструментальне, скоріше навіть прикладне значення коміксу тут очевидне, як і переваги візуального ряду над текстовим у плакатній творчості. Отже, поза предметом дослідження залишаємо інформаційні листки у вигляді коміксу, наприклад, з інструкцією до серцевого катетера (клініка «Шаріте, Берлін»), використання схематизованих комікс-панелей як ілюстрацій у процесі навчання в інтегрованих моделях освіти (Masel et al., 2020). Для нас принциповим залишається авторський досвід і емпатичне залучення.

Комікс як засіб комунікації в медицині

Традиційне для коміксу подвійне кодування візуальної та вербальної складової, активне залучення уваги читача до співрозуміння робить цей окремий вид мистецтва поліфункціональним. Існує навіть думка, що через свою універсальність визначення коміксу не тільки ускладнене, але й апіорі суперечливе (Whiting, 2020). Така багатозадачність спирається на певні видові особливості коміксу.

Наративність. Наративність стала виправдувальним визначенням, завдячуючи їй, графічні романи отримали паспорт визнання як форма літератури (Hatfield, 2005). У своїй програмній статті дослідник Ян Вільямс писав про літературне коріння графічного роману і пов'язував медичний комікс з наративною стратегією і «ситуацією порубіжжя», адже «комікс не «трапляється» в словах чи картинках, він десь посередині» (Williams, 2012, p. 22). Разом з тим, автор звертає увагу на візуальність як провідну основу сучасної комунікації, а комікси знаходяться у центрі цього явища.

Ускладнена природа коміксу продукує й багатозаровість повідомлення, позаяк складна амбівалентність — його універсальний код та семантика. У 2012 р., формулюючи специфіку графічної медицини, Я. Вільямс анонсував створення *нового культурного середовища*, яке, на його думку, межувало з канонічним літературним наративом про хвороби (*Literature & Disease: Narrating Disease and Illness*) і, завдячуючи медіальній природі коміксу, «ідеально підходило як для відтворення суб'єктивних почуттів автора, так і для навчання й академічного дослідження» (Williams, 2012, p. 27).

Як підвид наративної медицини пропонують розглядати медичний комікс і автори навчальної програми з графічної медицини Р. Ронан і М. Сервік. Вони зазначають, що сучасні компетентності лікаря включають комунікативні навички, серед яких співчуття, ефективно спілкування та емпатія, яким важко навчитися. Коміксові наративи про хвороби «ефективно передають важливі концепції

Comics are being seen as a viable alternative to this form of medical communication [1], being considered to be

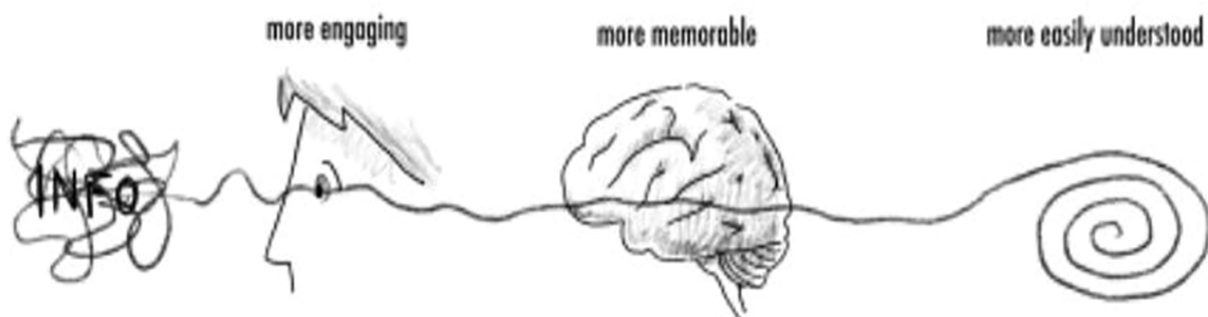

Рисунок 11. Сторінка коміксу М. Waite «Writing medical comics». Джерело: <https://twitter.com/jviscomm/status/1162361612252143621?lang=en>

та емоційно насичений зміст за допомогою візуальних та мовних систем» (Ronan & Czerwies, 2020). Нова концептуалізація досвіду пацієнта через призму коміксів дозволить, на думку авторів програми, результативно вивчати історію хвороби, розвивати емпатію та покращувати навички спілкування. Перші результати проходження програми ординаторами продемонстрували їх підвищену обізнаність у тонкощах симптоматики та глибшу оцінку стану хворого (у програмі пропонувалися графічні патографії неврологічних, психіатричних та хронічних захворювань).

Ефективність використання графічних медичних наративів доводить і Джонатан де Ротвелл на прикладі досвіду студентів Медичного коледжу штату Пенсильванія, які створювали медичні комікси й демонстрували покращення комунікативних навичок та підвищення емпатії під час навчання (De Rothewelle, 2018).

Емерджентність медичних коміксів спирається на особливості комунікації та розуміння коміксу як важливого медіатора, що має власну семіотичну метамову, серед структурних основ якої відзначають образність, характерність, наративність, гумор. При уявній простоті комікс все ускладнює, семіотична багатозначність смислових шарів робить його простим (схематичним) і ускладненим (сенсово, семантично) одночасно. Це злиття унаочнила Маріам Вейт у невеличкому коміксі, створеному за формальними стандартами наукової статті й уміщеному в рецензованому журналі *Journal of Visual Communication in Medicine* (див. рис. 11). Авторка пропонує алгоритм написання медичного коміксу, базовими елементами якого виступають легкість сприйняття, кольоровий вибір, типологізовані образи, скороченість тексту та гумор (Waite, 2019).

Ще один аспект наративності майже не досліджуваний науковцями — **використання усноісторичних споминів для написання медичних коміксів**. Однією з перших звернула увагу на цей напрям М. Сервік. В інтерв'ю виданню *Oral History Review* у 2019 р. вона назвала свій комікс «По черзі: історії з відділу 371 лікування ВІЛ/СНІДу» («Taking Turns: Stories from HIV/AIDS Care Unit 371») графічними мемуарами, що базуються на усних історіях пацієнтів відділення для лікування СНІДу лікарні Чикаго (O'Connor, 2019). Після закриття закладу не залишилося жодних споминів про пацієнтів, лікарів, медсестер, нові методи догляду й лікування. За власної ініціативи

Рисунок 12. Фото з допису від 24 жовтня 2021 р. «Taking Turns: The Oral History».
Джерело: з персонального сайту МК Czerwiec <https://comicnurse.com/taking-turns-the-oral-history/>

МК Czerwiec узяла 25 інтерв'ю у форматі життєвих історій у колишніх колег, соціальних робітників, лікарів, пацієнтів, членів родин, волонтерів, арттерапевта. Так унікальна історія Блоку 371 стала спочатку збіркою усної історичної інтерв'ю, а потім графічним романом (див. рис. 12). За словами авторки, усна історія є потужним інструментом навчання, викладання, а ще — створення міцних людських зв'язків. Крім того, спомини стали даниною пам'яті померлим хворим («комікс дозволяє створити місце для мовчання»).

Спрощення, перехід від реального до символічного. Неодноразово вказувалося, що чим більше символічності мають зображення, тим більше людей можуть асоціювати себе з ними та переживати їх. Актуалізація символічних форм особливо наочна у коміксах з антропоморфними зображеннями. Разом з метафорою вони виступають потужними чинниками нарративної емпатії та трансляторами образів, що запам'ятовуються. Американська дослідниця емпатичних технік у літературі Сюзанна Кін вважає комікси вдалим варіантом залучення аудиторії, при цьому чесно визнає, що стратегічна емпатія залежить від часу, контексту та проблематики і не гарантує довготривалого ефекту, а тим більше просоціальної відповіді. Навіть навпаки — «чим сильніше занурення у вигаданий світ, тим сильніше емпатія до вигаданих персонажів, тим слабкішим буде зв'язок з реальною ситуацією» (Keen, 2011, р. 144). Разом з тим, дослідження останніх років саме у напрямку вимірювання такої ефективності поширилися у графічній медицині, де комікс з самодостатнього виду мистецтва усе більше перетворюється на медіум у поширенні знання чи набуття певних медичних компетентностей та навичок. «Комікси — це просто засіб, який пропонує деякі унікальні можливості для захопливого спілкування. Співпраця між науковими експертами та митцями, які вміють спілкуватися в галузі науки, є ключем до успішного використання цього засобу в стратегії громадського здоров'я» (Kearns, Kearns, 2020). Активне використання коміксових технік сприяє залученню майбутніх лікарів до «критичного міждисциплінарного міжпрофесійного дискурсу на складні медичні теми» (Masel et al., 2020, р. 1842). Це ті самі *soft skills*, що спираються на такі необхідні лікарю комунікативні навички та глибоку спостережливість.

Але повернімося до проблеми довготривалих ефектів. Помилковість думки про достатність надання людям інформації для заповнення знаньєвих лакун сьогодні («модель дефіциту знань») доводиться новітніми дослідженнями у сфері ірраціонального сприйняття інформації взагалі (див, наприклад, Д. Канеман «Мислення швидко й повільно»). Навіть надане знання не гарантує раціональності поведінки. А отже просто ознайомити громадян із статистично перевіреною науковою інформацією — вкрай недостатньо. Для зміни поведінки потрібні цілісні наративи та сторітелінг.

Стимуляція уяви, пристрасть та емоції, поєднані з фактом, та унаочнені образним рядом послідовних зображень створюють простір особливої комунікації, більш доступної та переконливої: «Історії стимулюють уяву, пристрасть і створюють відчуття спільноти, які відбуваються в кожній

культури та суспільстві. Вони допомагають спростити складні ідеї за допомогою розповіді та перетворити абстрактні ідеї в більш легкосасвоювані фрагменти» (Kearns, Kearns, 2020). Історія становлення відповідного наративного комплексу, як нам бачиться, актуалізувала у різні часи різні формати: від героїки до мемуарів, спогадів та патографій. Єдиним знаменником цих варіацій залишався простір документального, кожна історія, героїчного одужання чи перемоги над хворобою, власної лікарської історії чи освітянських ілюстрацій, тримала реальність як причинно-наслідковий орієнтир, вибудовуючи архітектоніку коміксу навколо об'єктивних реалій. Такими якостями володіє ще один вид — комікс документальний. Їхнє співвідношення і підпорядкування — предмет окремого дослідження і аналізу.

Графічна медицина у часи пандемії

Від наукових дискусій навколо важливих проблем сьогодення повернімося до практичного етапу представлення та поширення різних наративів графічної медицини під час пандемії COVID-19.

Геройський наратив виявився універсальним і легко актуалізувався за часів пандемії, особливо на перших її етапах. Традиційні й упізнавані образи Супермена, Бетмена, Диво-жінки, Залізної людини, Халка зрозуміло і логічно вписувалися у наратив протистояння добра (медики) та зла (коронавірус), породжуючи величезну кількість візуальних творів. Позаяк аудиторне залучення було максимальне, а метафоричність — добре прочитувалася, концепт *superhero doctor* актуалізувався протягом усієї пандемії — від графіті відомого Бенксі («Правила гри змінюються», 2020) до десятків тисяч зображень на сайтах стокових фотографій та ілюстрацій. Всесвітньо відомою став цикл сербського рекламного агентства «Спасибі, лікарі!» із зображеннями медичних працівників з відбитками масок супергероїв на обличчі (Лідія Милованович «Спасибі, лікарі», 2020 р.) (див. рис. 13). Фотопроект «Лікарі Супергерої» львівської лікарні ОХМАТДИТ (жовтень 2020 р.) представив працівників у вигляді відомих героїв коміксів та дитячих романів.

Реальні медсестри лікарні Сент-Вінсент стали прототипами супергероїнь коміксу «The Vitals: True Nurse Stories», який у грудні 2020 р. запустили *Marvel Comics* у партнерстві з *Allegheny Health Network (AHN)* (див. рис. 13), потужною інтегрованою системою надання медичних послуг, що об'єднує понад 21 тис. співробітників лікарень, поліклінік, інститутів та страхових установ. «У *Marvel* ми щодня розповідаємо історії про героїв. Але це історія особлива. У ній розповідається історія наших повсякденних героїв — медсестер та медичних працівників, які невпинно та мужньо працюють над порятунком життів», — сказав Ден Баклі, президент *Marvel Entertainment*. «Разом з АHN для нас велика честь допомагати розповідати ці історії, які ми присвячуємо справжнім героям, які рятують світ» (Marvel, 2020).

Рисунок 13. Зліва направо: фото McCann Beograd; Бенксі «Правила гри змінюються», 2020; обкладинка коміксу «The Vitals: True Nurse Stories».

Джерело: https://www.marvel.com/comics/issue/93069/the_vitals_true_nurse_stories_2020

Не менш активно медіа використовували героїський нарратив у поданні лікарської практики. Серед прикладів загальнонаціональних згадаймо інформаційну підтримку створення при лікарнях «Шкіл Супергероїв» (кураторами проекту стали лікарня ОХМАТДИТ, група 1+1 медіа, ресурс «Освіторія»); цикл «Супергерої в білому» від ресурсу *The City* зібрав історії лікарів з 20 міст країни. Групи в соціальних мережах, конкурси дитячих малюнків, навчально-просвітницькі плакати та наочна реклама — героїчне є традиційно найпопулярнішим продуктом сучасної масової культури.

Разом з тим, звучать й інші голоси, що все наполегливіше доводять небезпеку такого героїчного нарративу, який у масовій свідомості перетворився на звичну і навіть непомітну й буденну повсякденність. Поширення традиційного для часів Флоренс Найтінгейл образу медичної сестри як ангела та усміненої рятівниці, стереотипне уявлення про достатність подяки або аплодисментів увечері (маємо на увазі британську акцію *Clap for Carers*, стрімко поширену світом), викривляє безжальну картину дійсності. За даними ICN на 21 жовтня 2021 р., від COVID-19 померло 115 000 медичних працівників, вони прийняли на себе першими страшний удар смертельної (ICN says 115,000 healthcare worker deaths from COVID-19 exposes collective failure of leaders to protect global workforce, 2021).

Навіть більше, в ситуації з вакцинацією (наприклад, в Україні) героїзм одних породив звільнення від відповідальності інших. Байдужість, а почасти навіть агресивне небажання стримувати пандемію, стали зворотною стороною такого милого серцю героїчного дискурсу. Дослідники (Stokes-Parish et al., 2020) все частіше звертають увагу, що пафосний галасливий шум «з передової» пандемії унеможливорює постановку до черги денної значущих питань: про глобальну нестачу кадрів, умови праці, про необхідність цілеспрямованої інформаційної підтримки, а головне — реальної довіри суспільства і обопільної відповідальності лікарів та громадян за своє здоров'я та виживання. «Безрозсудна пасивність розкриває тривожний парадокс: люди можуть довіряти медсестрам у наданні медичних послуг при виникненні хвороби, але вони не засвоюють моделі та методи, які б допомогли мінімізувати їхні шанси захворіти» (McAllister et al., 2020).

Оперативне реагування коміксів на складні спалахи хвороб і документування пандемій відомі ще за часів іспанки (випуски відомого довготривалого коміксу «Матт і Джефф» Бада Фішера), епідемії СНІДу (ресурс <https://visualaids.org/comics>, окремі видання «Strip AIDS USA»). Дослідники порівняли комікси «ковідності» та інших пандемій і з'ясували схожість багаточисельних сенсів та реакцій (індивідуальних, колективних, філософських, матеріальних емоційних) (Saji et al., 2021). Серед суголосних мотивів цих пандемічних дискурсів учені звертають увагу на універсальне вміння коміксів «за допомогою гумору, показу внутрішньої суперечності, іронії та підлаштування відтворювати заплутані історії, фіксувати агонію чинних ідеологічних, політичних, культурних систем, що складають «соціальну тканину» нашої дійсності» (Saji et al., 2021, p. 139).

Контекстуальність та сюжетність оповіді увиразнюють можливості коміксу зацікавити читача персоналізованими історіями. Так, комікс «Момент» («The Moment», 2020) сінгапурської

Рисунок 14. Сторінка коміксу Соні Лью «Момент».

Джерело: <https://sg.news.yahoo.com/the-moment-a-short-comic-about-covid-19-by-sonny-liew-with-li-hsu-yang-010837225.html>

художниці та лауреатки премії В. Айснера Соні Лью вміщує як унаочнену фактологічну інформацію про пандемію, міграцію вірусу, так і емоційні панелі із наслідками людської нерозумності чи політичної дурості (див. рис. 14).

Залученість графічної медицини до соціального життя, вміння пом'якшувати стигматизацію окремих осіб, груп, спільнот, звичок і образів життя визнається як значуща складова напряду (Saji et al., 2021). Набуває поширення термін «ковідність» — неологізм, що охоплює філософські, матеріальні та емоційні відгуки у зв'язку з пандемією COVID-19. Ковідність «охоплює найрізноманітніших людей і колективні відповіді/реакції, включаючи інтенсивне переживання парадоксів, фізичні та психічні втрати, екзистенційну тугу, страх і занепокоєння щодо повернення таких пандемій, необхідність заново винайти себе в контексті постійних руйнувань та травми повсякденного життя» (Saji et al., 2021, p. 139). Серед візуальних метафор, що притаманні коміксам відповідної тематики, визначають: воєнні (битва зі страшним ворогом), похідні від неї — героїчні метафори (про героїчний наратив ми згадували вище), антропоморфізація як коміксова умовність актуалізується пандемічними тригерами і буде тільки збільшуватися. Мовно-семіотичний зріз пандемічної образності засвідчує певний розвиток цієї стилістики, демонструє колективні уявлення і традиційні форми адаптації до страшної трагедії, що стала частиною нашої колективної повсякденності.

Пандемія викликала хвилю візуальних варіантів реакції, це і фото, і відео, і численні флешмоби, меми та жаби. Цифрові комікси стали важливою формою як трансляції знань про коронавірус (просвітницький формат), засобом контекстуалізації ходу пандемії взагалі (гносеологічний аспект), так і особистісних втілень страхів, переживань і досвіду (суб'єктивний фактор). Журнал *Literature & Disease: Narrating Disease and Illness* одним з перших звернув увагу на одночасну поліфункціональність коміксів за часів пандемії та присутність в цьому графічному дискурсі медиків і коміксистів-початківців. Комікси — це завжди історії, а вони змінюються швидко, отже комікс ще й хронікалізує дійсність, меморизує найяскравіші моменти, уможлиблює одночасність різних точок зору і думок. Ці особистісні наративи пам'яті — важлива складова нашого колективного досвіду, формування солідаризованої емоції та досвіду, формування глобалізованого світу як спільноти (Callender et al., 2020, p. 1061–1063).

Коміксовий опис життя через повсякдення став новим варіантом поширення оперативних знань як жити поруч з пандемією. Серед численних варіантів розглянемо сайти, що містять таку доступну інформацію. Так сінгапурська медична школа *NUS Yong Loo Lin* пропонує серію освітніх ілюстрацій про події пандемії «Хроніки COVID-19» (*The COVID-19 Chronicles*, 2021), що на сьогодні складається з 143 однопанельних коміксів. Звертає на себе увагу обов'язкова присутність слів доктора (зазвичай, професора Дейлі Фішера) з тих чи інших питань, на сайті зібрані наукові публікації та новини, дотичні до графічної медицини.

Інший ресурс *Comics for Good* (<https://www.comicsforgood.com/>), створений дизайнеркою та ілюстраторкою Вейман Коу та волонтерською командою, розпочав свою історію ще з часів епідемії MERS. Проект самоокупний, підтримується коміксистами-волонтерами з усього світу, окремі комікси перекладені 43 мовами. На сайті пропонуються ілюстративні матеріали не тільки з медичної тематики, а й різноманітних соціальних питань: зміни клімату, права ЛГБТ+, домашнє насилля,

Рисунок 15. З циклу «COVID-19 Misinformation».

Джерело: <https://www.comicsforgood.com/weimankow/covid-19-misinformation-1-of-3>

расова ненависть. Жанр інфокоміксів (infocomics), пропонує ресурсом, спростовує міфи та факти дезінформації (див. рис. 15), унаочнює головні ідеї інтерв'ю з лікарями, надає прості рекомендації (як мити руки та носити маски), допомагає у складній ситуації підтримки психічного та ментального здоров'я.

Медичний комікс часів пандемії наново упередметнив поняття альтруїзму та розуміння спільноти, в якій в єдиному пориві допомагають кожному і всім, жорстокі часи дивним чином сприяли поширенню соціальної просвіти та співучасті. Комікс виявився доступною формою для тонких поціновувачів вишуканої й складної стилістики послідовних зображень і для аматорів-початківців, для хворих і для здорових, для тих, хто чекає найстрашнішого, і тих, хто пробує намалювати життя, складне, інколи трагічне, але життя. Можна комікс не любити, але не поважати за це просто неможливо.

Література

- Boler, M. (1997). The risks of empathy: Interrogating multiculturalism's gaze. *Cultural Studies*, 11(2), 253-273. <https://doi.org/10.1080/09502389700490141>
- Callender, B., Obuobi, S., Czerwiec, M. K., & Williams, I. (2020). COVID-19, comics, and the visual culture of contagion. *The Lancet*, 396(10257), 1061-1063. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)32084-5](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)32084-5)
- Charon, R. (2006). *Narrative medicine : Honoring the stories of illness: Honoring the stories of illness*. Oxford University Press, USA.
- Comics & medicine from private lives to public health*. (2014, September 21). Art as Applied to Medicine — Visualizing Science and Medicine. <https://medicalart.johnshopkins.edu/comics-medicine-from-private-lives-to-public-health/>
- De Rothewelle, J. C. (2018). Comics and medical narrative: A visual semiotic dissection of graphic medicine. *Journal of Graphic Novels and Comics*, 10(5-6), 562-588. <https://doi.org/10.1080/21504857.2018.1530271>
- Green, M. J., & Myers, K. R. (2010). Graphic medicine: Use of comics in medical education and patient care. *BMJ*, 340(2), 863-863. <https://doi.org/10.1136/bmj.c863>
- Greenhalgh, T., & Hurwitz, B. (1999). Narrative based medicine: Why study narrative? *BMJ*, 318(7175), 48-50. <https://doi.org/10.1136/bmj.318.7175.48>
- Hansen, B. (2004). Medical history for the masses: How American comic books celebrated heroes of medicine in the 1940s. *Bulletin of the History of Medicine*, 78(1), 148-191. <https://doi.org/10.1353/bhm.2004.0018>
- Hatfield, C. (2009). *Alternative comics: An emerging literature*. Univ. Press of Mississippi.
- ICN says 115,000 healthcare worker deaths from COVID-19 exposes collective failure of leaders to protect global workforce* (2021, October 21). ICN - International Council of Nurses. <https://www.icn.ch/news/icn-says-115000-healthcare-worker-deaths-covid-19-exposes-collective-failure-leaders-protect>
- Kasthuri, R. R., & Peter, A. M. (2021). Twelve years of graphic medicine: A conversation with comic nurse on the future of comics and medicine. *Configurations*, 29(1), 97-106. <https://doi.org/10.1353/con.2021.0004>
- Kearns, C., & Kearns, N. (2020). The role of comics in public health communication during the COVID-19 pandemic. *Journal of Visual Communication in Medicine*, 43(3), 139-149. <https://doi.org/10.1080/17453054.2020.1761248>
- Kearns, C., Kearns, N., Braithwaite, I., Shortt, N., Eathorne, A., Semprini, A., & Beasley, R. (2020). Using comics and curiosity to drive pandemic research on a national scale. *Journal of Visual Communication in Medicine*, 44(1), 12-22. <https://doi.org/10.1080/17453054.2020.1823206>
- Keen, S. (2011). Fast tracks to narrative empathy: Anthropomorphism and dehumanization in graphic narratives. *SubStance*, 40(1), 135-155. <https://doi.org/10.1353/sub.2011.0003>
- Marvel. (2020, December 3). *Marvel and AHN team up to celebrate nurses*. Marvel Entertainment. <https://www.marvel.com/articles/comics/marvel-and-ahn-team-up-to-celebrate-nurses>
- Masel, E. K., Adamidis, F., Kitta, A., Gruebl, A., Unseld, M., Pavelka, P., Watzke, H. H., Zlabinger, G., & Praschinger, A. (2020). Using medical comics to explore challenging everyday topics in medicine: Lessons learned from teaching medical humanities. *Annals of Palliative Medicine*, 9(4), 1841-1846. <https://doi.org/10.21037/apm-20-261>

- McAllister, M., Lee Brien, D., & Dean, S. (2020). The problem with the superhero narrative during COVID-19. *Contemporary Nurse*, 56(3), 199-203. <https://doi.org/10.1080/10376178.2020.1827964>
- McMullin, J., Rushing, S., Sueyoshi, M., & Salman, J. (2021). Reanimating the body: Comics creation as an embodiment of life with cancer. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 45(4), 775-794. <https://doi.org/10.1007/s11013-020-09703-4>
- Murali, C., & Venkatesan, S. (2021). *Infertility comics and graphic medicine*. Routledge.
- Narrative medicine (2021). Wikipedia, the free encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Narrative_medicine
- O'Connor, M. (2019). Taking turns: Stories from HIV/AIDS care unit 371. By M. K. Czerwiec. *The Oral History Review*, 46(1), 236-239. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohy077>
- Reid, C. (2009, December 01). *Sex, Lies and Religion: A New Edition of 'Binky Brown Meets the Holy Virgin Mary'*. Publishers weekly. <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/new-titles/adult-announcements/article/28212-sex-lies-and-religion-a-new-edition-of-binky-brown-meets-the-holy-virgin-mary.html>
- Ronan, L. K., & Czerwiec, M. K. (2020). A novel graphic medicine curriculum for resident physicians: Boosting empathy and communication through comics. *Journal of Medical Humanities*, 41(4), 573-578. <https://doi.org/10.1007/s10912-020-09654-2>
- Saji, S., Venkatesan, S., & Callender, B. (2021). Comics in the time of a Pan(dem)ic: COVID-19, graphic medicine, and metaphors. *Perspectives in Biology and Medicine*, 64(1), 136-154. <https://doi.org/10.1353/pbm.2021.0010>
- Sarkar, J., & Basu, J. (2021). *The portrait of an artist as a Pathographer: On writing illnesses and illnesses in writing*. Vernon Press.
- Schachner, N. (1948). Healer of Men — A True Story of a Great Scientist. *Real Life Comics*, (44), 28-30.
- Sinervo, K. A., & Freedman, A. (2021). Feeling your pain: Empathy in comics. *Journal of Graphic Novels and Comics*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/21504857.2021.1951786>
- Squier, S. M. & Krüger-Fürhoff, I. M. (2020). Introduction. In: S. M. Squier & I. M. Krüger-Fürhoff (eds.): *PathoGraphics: Narrative, Aesthetics, Contention, Community*. University Park: The Pennsylvania University Press, pp. 1-6. https://www.geisteswissenschaften.fu-berlin.de/friedrichschlegel/assozierte_projekte/Pathographics/sl_2a_WHATis/index.html
- Stokes-Parish, J., Elliott, R., Rolls, K., & Massey, D. (2020). Angels and heroes: The unintended consequence of the hero narrative. *Journal of Nursing Scholarship*, 52(5), 462-466. <https://doi.org/10.1111/jnu.12591>
- Towey, F. (2014). Conference. Comics and medicine. *The Lancet*, 15, 927-928.
- Venkatesan, S., & Saji, S. (2018). (Un)bridgeable chasms?: Doctor-patient interactions in select graphic medical narratives. *Journal of Medical Humanities*, 40(4), 591-605. <https://doi.org/10.1007/s10912-018-9528-y>
- Venkatesan, S., & Suresh, A. (2021). 'Eye of the beholder': Psychiatric medical reasoning, narrative humility, and graphic medicine. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 13(2). <https://doi.org/10.21659/rupkatha.v13n2.03>
- Waite, M. (2019). Writing medical comics. *Journal of Visual Communication in Medicine*, 42(3), 144-150. <https://doi.org/10.1080/17453054.2019.1575641>
- Wegner, G. (2020). Reflections on the Boom of Graphic Pathography. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 14(1), 57-74. <https://doi.org/10.3828/jlcds.2019.18>
- Whiting, J. (2020). Comics as reflection: In opposition to formulaic recipes for reflective processes. *The Permanente Journal*. 24:19.134. <https://doi.org/10.7812/tpp/19.134>
- Williams, I. C. (2012). Graphic medicine: Comics as medical narrative. *Medical Humanities*, 38(1), 21-27. <https://doi.org/10.1136/medhum-2011-010093>
- Williams, I. C. (2013). Graphic Medicine. The portrayal of illness in underground and autobiographical comics. In *Medicine, health and the arts: Approaches to the medical humanities*. Routledge.
- Гудошник, О.В. (2020). Трансмедіальні наративи коміксової журналістики: світовий та український досвід. *Communications and Communicative Technologies*, 20, 32-41. <https://doi.org/10.15421/292005>
- Гудошник, О. (2020а). Український документальний комікс у поліконтексті. *Актуальні тренди сучасного комунікативного простору* : колективна монографія. Дніпро. 10.5281/zenodo.4289090. http://www.dnu.dp.ua/docs/facults/fszmk/current_trends_of_modern_communication_space.pdf
- Гудошник, О. (2021). Комеморативні медіапрактики в період пандемії. *Держава і регіони. Серія : Соціальні комунікації*, 2 (46), 29-34. [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2021.2\(46\).5](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2021.2(46).5)